

УДК 336.5

Юрчик Г.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри трудових ресурсів і підприємництва
Національного університету водного господарства
та природокористування

ГЕНЕЗИС ТА ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

GENESIS AND EVOLUTION OF SOCIAL POLICY

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено становлення та розвиток соціальної політики протягом історії цивілізаційного поступу людства. Узагальнено основні напрями та особливості соціальної діяльності в різних історичних формах організації суспільного життя. Визначено основні періоди генезису та еволюції соціальної політики. Досліджено філософські та соціально-політичні ідеї, які передували становленню та розвитку соціальної політики. Узагальнено надбання щодо вивчення соціальної проблематики в економічних дослідженнях.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна діяльність, соціальний захист, соціальне страхування, соціальне забезпечення, соціальні права.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы становление и развитие социальной политики в течение истории цивилизационного развития человечества. Обобщены основные направления и особенности социальной деятельности в различных исторических формах организации общественной жизни. Определены основные периоды генезиса и эволюции социальной политики. Исследованы философские и социально-политические идеи, которые предшествовали становлению и развитию социальной политики. Обобщено достояние по изучению социальной проблематики в экономических исследованиях.

Ключевые слова: социальная политика, социальная деятельность, социальная защита, социальное страхование, социальное обеспечение, социальные права.

ANNOTATION

It is investigated the formation and development of social policy during the history of civilization development of humanity in the article. It is summarized the main directions and features of social activity in various historical forms of organization of social life. There were investigated basic periods of genesis and determined evolution of social policy. The philosophical and socio-political ideas that preceded the formation and development of social policy were investigated. It is generalized the achievements in the studying of social issues in economic research.

Keywords: social policy, social activity, social protection, social insurance, social security, social rights.

Постановка проблеми. Найважливіше завдання, яке стоїть перед людством у ХХІ ст., полягає в досягненні такого розвитку, вихідною та кінцевою метою якого є людина з усіма її різноманітними потребами та інтересами. Це означає визнання провідної ролі соціальних факторів у вирішенні проблем людства, а отже, соціальної політики (СП). Еволюція СП проходила протягом тривалого часу від неорганізованих заходів до сучасних налагоджених систем на рівні держави. З огляду на це важливо розглянути історію розвитку та становлення СП через призму цивілізаційно-історичного та економічного поступу суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам становлення та розвитку СП присвячена значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Зокрема, історичні аспекти виникнення та розвитку СП або таких її складових, як соціальна робота, соціальний захист, соціальне забезпечення та соціальне страхування, досліджували В. Скуратівський, Е. Лібанова [1], Л. Голубева [2], В. Дерєга [3], М. Руженський [4], О. Сімкіна [5], Т. Денисенко [6], А. Стопчак [7], І. Євдокимова [8], М. Мальований [9], А. Більцан [10] та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність наукових надбань у відповідній сфері, дослідження генезису СП та соціальних ідей в історичному поступі потребує продовження і поглиблення. Зокрема, потребують конкретизації основні періоди генезису та еволюції СП в різних історичних формах організації суспільного життя, а також соціальні ідеї та концепції як передумови її становлення.

Мета статті полягає у критичному аналізі та визначенні основних історичних періодів генезису та еволюції СП, узагальненні соціальних ідей філософських, соціально-політичних та економічних вчень як передумови її становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально орієнтована діяльність в тих чи інших проявах була присутня в усіх історичних формах організації суспільного життя. В історії людства ніколи не існувало суспільних формацій, в яких так чи інакше не вирішувалися б соціальні проблеми, не враховувалися б інтереси громадян або, якщо оперувати сучасною термінологією, не проводилося б ніякої СП.

Найдавніші відомості про соціальну допомогу знайдено в Давньому Єгипті, де ще у ХХVІІ – ХХV ст. до н. е. у храмах здійснювалось безкоштовне роздавання голодуючим хліба [11, с. 10]. Вагомими витоками становлення СП були особиста добродійність, благодійність та громадська опіка, які притаманні людству ще з доісторичних часів. Саме сім'я або домогосподарство була первинним осередком соціальної діяльності [1, с. 95].

Перші витоки сучасної СП закладені в часи заснування перших держав та формування законодавчих документів, серед яких особливе соціальне значення мали такі: 1) трактат «Арт-

хашастра» (IV – III ст. до н. е.) – пам'ятка староіндійської економічної думки, де зазначалося, що «сила держави – у людях, тому правитель повинен піклуватися про задоволення загальнодержавних потреб, захищаючи не землю, а людей»; 2) Кодекс законів вавилонського царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.), який закріплював тезу про те, «щоб сильний не утискав слабого, щоб сироті та вдові надана була справедливість»; 3) положення Статуту ланувімської колегії (133 р. н. е.), що передбачало внесення початкового і щомісячного грошових платежів, призначених для одержання нащадками для поховання в разі смерті члена колегії.

На рубежі другого тисячоліття (X ст.) ідеологія СП європейських держав формувалася під впливом двох основних типів соціальних організацій, а саме церкви та держави [3]. В результаті поступового становлення внутрішньополітичного суспільного порядку зростала роль влади в реалізації соціальних завдань. Отже, сімейна та общинна форми соціальної діяльності доповнювалися суспільною (державною), суб'єктом якої переважно були правителі (монархи, князі).

СП правителів реалізовувалася переважно у формі «батьківської» турботи про населення, що втілювалася в роздачі милостині, вжитті різних соціальних заходів (роздача продуктів харчування в період голоду і війн, надання притулку і медичної допомоги тощо), іноді мала місце демонстрація «ідеального» правосуддя [12].

Активною участю у соціальному захисті окремих верств населення з X ст. відзначились релігійні рухи і общини, зокрема християнство. Саме в ці часи зародилась християнська концепція допомоги, засадничими основами якої була філософія любові до ближнього. Діяльність соціального захисту з боку релігійних установ поширювалася на монастирі [4, с. 23]. Разом з ідеологічною складовою церкви та монастирі активно долучалися до будівництва лікарень, освітніх закладів, матеріально підтримували непрацевдатних, виступали своєрідними посередниками між багатими «благодійниками» та біднотою.

Варто зазначити, що соціальна діяльність правителів як представників суспільної влади часто набувала форми благодійної діяльності на базі церковних інституцій. Таким чином, у X – XV ст. розвиток СП характеризувався широким залученням церкви до соціальних та благодійних проектів. Значимість суспільної влади у соціальній сфері поступово формалізувалася, хоча чіткого розмежування між суспільною та церковною формами соціальної діяльності не було. Фактично церква була благодійницькою організацією та своєрідною виконавчою інституцією держави [7, с. 60]. СП того часу фактично зводилася до благодійної діяльності як своєрідного виявлення ще не остаточно сформованої СП. Соціальний вектор діяльності характеризувався незначним обсягом втручання держави в соціальну сферу та, відповідно, відсутністю розуміння держави як провідного суб'єкта СП.

Подальший розвиток СП характеризується виникненням двох полюсів, що мають антагоністичний характер. На одному полюсі відбуваються подальший розвиток громадської благодійності, її структурування, збільшення сфери поширення, створення спеціалізованих інститутів, а на іншому полюсі держава починає розглядати злидні і соціальну ущербність як пороки та боротися з ними адміністративними методами [13].

З XVI ст. в Європі з'являються закони проти окремих бідних соціальних груп, а саме бродяг, жебраків, сиріт і хворих, створюються спеціалізовані пенітенціарні установи, а саме «усмиряючі» і прядильні будинки, робочі будинки, карантини, в які відправляють насильно. Так, в Англії з 1531 р. дозволяється просити милостиню тільки калікам і людям похилого віку, а з 1536 р. жебраки підпадають під відповідальність судів. Аналогічні закони приймають Франція і Німеччина. Показово, що в цей період соціальна діяльність держав здійснюється міністерствами внутрішніх справ і поліцією [13].

Підвищення рівня соціальної участі держави виявляється в підтримці традиційних і сприянні розвитку нових форм соціальної діяльності в суспільстві. Показово, що держава в цей період не бере на себе соціальних функцій, але всіляко сприяє їх розвитку в суспільстві. Перш за все це виявляється в ініціюванні створення богаділень, лікарень, лепрозоріїв, інвалідних будинків [13]. При цьому в низці держав центром соціальної діяльності залишалися церкви та монастирі за підтримки держави. Варто підкреслити, що держава не брала на себе чітко визначених та гарантованих зобов'язань щодо фінансування соціальної допомоги, яка здійснювалася переважно за рахунок пожертвувань та милостині. Водночас соціальні заходи, які самостійно ініціювалися та реалізовувалися державою, були одиничними та негарантованими.

Одним з важливих соціальних досягнень того часу є запровадження пенсійного забезпечення (запроваджене міністром Франції Кольбером у 1681 р.), що поширювалося на моряків та було так званім фундаментом для подальшого розвитку пенсійних систем [5].

Таким чином, період XVI – XVII ст. увійшов в історію як час активного становлення держави як суб'єкта СП. Проте чіткого розмежування соціальної діяльності суспільної влади та церкви не відбулося. У зазначений історичний період держава виконує патерналістську функцію в соціальній сфері лише епізодично та вибірково, що є скоріше виявом поблажливості або ж милості, а не виконанням гарантованих соціальних прав. Соціальна діяльність держави була не обов'язком, а актом особистої добродійності правителя, тому здійснювалася у формі благодійної його діяльності. Отже, говорити про цілісну та чітко окреслену державну СП на цьому етапі не можна.

З XVII ст. поступово формується та поширюється уявлення про те, що держава створює

ється головним чином для захисту та задоволення потреб людей. Отже, поступово держава починає розглядатись як один із соціальних інститутів. Поширення відповідних ідей знаменувало наступний етап розвитку та становлення СП, який для європейських держав тривав з другої половини XVIII ст. по 70-ті рр. XIX ст. [13]. Характерною особливістю цього етапу є зростаюча відповідальність держави за задоволення соціальних потреб усіх суспільних груп, фактично можна говорити про початок виникнення у держави власне соціальних функцій. Розуміння необхідності державної підтримки соціально незахищених верств населення було піднесене на новий рівень, фактично закладено підвалини сучасної СП [14, с. 200].

З кінця XVIII ст. починає формуватися державно-адміністративна система суспільної опіки (інституційне становлення системи допомоги, формування правової бази, адміністративне управління, що включає територіальні структури, часткове фінансування державою соціальної допомоги). Як вважає Т. Сидорина, вже в XVIII ст. виразно виявляються передумови СП майбутнього, що поєднує свободу індивіда у вирішенні соціальних проблем за участю державних інститутів [15, с. 31]. Необхідно відзначити, що на цьому етапі протиставлення милосердя та благодійності поліцейському державному підходу до бідності та злиденності нівелюється. Держава вже не переслідує за злидні, однак ще не ставить за мету їх усунення [13].

До цього ж часу належить виникнення ідей соціального страхування (в термінології того часу воно називалося «взаємною соціальною виплатою»), що пізніше стане основним інструментом солідарної соціальної відповідальності.

У найбільш розвинутих капіталістичних країнах Європи – в Англії і Франції – добровільне страхування набуло помітного поширення вже в середині XVIII ст. В Англії, зокрема, виникли так звані дружні товариства, основним завданням яких була взаємодопомога в разі різноманітних нещасних випадків через хвороби і смерть. Наприкінці XVIII ст. і протягом першої половини XIX ст. професійні робочі союзи з'являються в усіх капіталістичних країнах Європи та Америки. Розпочався процес страхування не лише робочих, але й їх родин; подекуди організовується страхування від безробіття [9].

Наступний етап розвитку СП починається у другій половині XIX ст. і характеризується переходом соціальних функцій суспільства до держави [13]. Цей етап становлення СП розпочався в 1863 р. з утворенням у Швейцарії товариства Червоного Хреста як спеціальної інституції, яка створювала шпиталі, пункти харчування, проводила санітарну освіту населення, надавала допомогу пораненим у боях, інвалідам, сиротам [14, с. 200]. Попри те, що така соціальна діяльність була досить обмеженою та мала благотільний характер, все ж таки вона стала фактором

трансформації суспільної думки про необхідність організації державної системи соціальної підтримки. На цьому етапі розвитку СП можна говорити про суттєві зміни у соціальній відповідальності різних суб'єктів на користь держави. Фактично держава визнала себе відповідальною за умови життя людей, соціальна функція стала функцією держави. Формальною ознакою фіксації нової якості держави в соціальній сфері стало введення у 1850 р. в науковий обіг поняття «соціальна держава».

З індустріальним розвитком держав при гільдіях та ремісницьких цехах започаткована взаємодопомога в разі каліцтва, нещасних випадків на виробництві. Набула подальшого розвитку така форма соціальної підтримки, як пенсійне забезпечення, яке поширювалося на державних службовців (1790 р.), військових (1831 р.), а згодом і на службовців місцевих органів влади, банків, залізниці. Варто зазначити, що важливою складовою СП того часу виступало соціальне страхування (законодавчо обов'язкове державне соціальне страхування було закріплено в Німеччині у 1883 р.) [5]. За Німеччиною відповідні закони були прийняті в інших країнах Європи: в Англії в 1911–1913 рр. введено страхування у зв'язку з безробіттям, хворобою та інвалідністю; у Франції у 1911 р. прийнято закон про страхування, у 1929 р. – закон про страхування через хворобу; у Швеції у 1913–1915 рр. прийнято закон про обов'язкове державне соціальне страхування через настання старості та інвалідності.

Для другої половини XIX ст. та початку XX ст. однією з найгостріших політичних та економічних проблем було «робітниче питання», породжене індустріальною технологічною революцією. Головними соціальними проблемами стали масове вивільнення найманих робітників, безробіття, міграція [4, с. 26]. Масштабна економічна криза 1929–1933 рр. спонукала законодавче закріплення на державному рівні соціальних прав та гарантій, імплементацію в національні законодавчі акти інституту соціального страхування та соціального забезпечення. У XX ст. системи соціального забезпечення запроваджені майже в усіх державах світу [16, с. 79]. Держава перебирає на себе функцію управління охороною здоров'я та освіти. Таке різке зростання рівня соціальної відповідальності держави зумовило суттєве підвищення домагань суспільства до неї як суб'єкта СП, що в подальшому призвело до виникнення дефіциту бюджету низки держав, а отже, неможливості держави виконати соціальні зобов'язання на фоні зростаючих патерналістських настроїв населення (так звана криза держав загального добробуту) [8, с. 199].

Все це стало основою для переосмислення ролі держави в соціальній сфері. Із середини 90-х рр. XX ст. формуються нові уявлення про соціальну роль держави як механізм зняття протиріч між законами ринку та соціальними

цілями [13]. На відміну від держави загального добробуту, сучасна держава прагне відмовитися від патерналістської ролі, утриманства. Пріоритетами її діяльності у соціальній сфері є гарантування соціальних прав та створення умов для їх реалізації через соціально орієнтоване ринкове господарство, підвищення ефективності соціальних програм. Держава як суб'єкт СП всебічно сприяє розширенню суб'єктів соціальної діяльності (щодо різних благодійних, професіональних, громадських та їх некомерційних організацій соціальної спрямованості, які виступають як колективні представники громадянського суспільства) [3, с. 30]. Крім того, все більший вияв соціальної відповідальності виявляють роботодавці та бізнес-структури, розширюються масштаби діяльності міжнародних організацій у соціальній сфері. Тобто сучасний етап розвитку СП характеризується зміною рівня та вектору соціальної відповідальності на користь особи (сім'ї), всебічним сприянням держави в реалізації соціальних прав, державним гарантуванням базового рівня соціального забезпечення найбільш нужденних верств населення, розширенням суб'єктів СП (зокрема, на міжнародному рівні).

Варто зазначити, що наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. СП розглядалася дослідниками як різновид або вектор економічної політики [17, с. 187]. Водночас сучасна державно-політична думка формується на основі усвідомлення нової ролі СП в забезпеченні економічної та соціальної динаміки, а саме в державі соціального типу, в суспільстві, в якому людина розглядається не тільки як фактор, але й як головна цінність; метою соціально-економічного розвитку є те, що економічна політика має розглядатися виключно як складова СП, а не навпаки [19]. Таким чином, становлення та розвиток СП відбувався протягом всієї історії цивілізаційного поступу. Дослідження еволюції соціальної діяльності в історичному розрізі дали змогу запропонувати умовну періодизацію етапів генезису СП (рис. 1).

Концептуальні основи СП осмислювались протягом багатьох століть, що відбилось у комплексі доктрин, теорій, концепцій щодо суспільного устрою, соціальної взаємодії, формування відносин між громадянами і державою.

Аналіз теоретичних концепцій дає змогу виокремити декілька методологічно значимих підходів до дослідження СП (табл. 1).

Одними з перших мислителів, які розглядали соціальну проблематику в організації держави, були античні філософи Сократ, Платон, Аристотель. Сократ першим в історії європейської політичної думки сформулював концепцію договірних відносин між державою та її громадянами для задоволення потреб людей через прийняття справедливих за своєю природою законів. Ці ідеї знайшли продовження у вченні Платона, який, спостерігаючи недосконалість державного устрою, висуває влас-

ний зразок державної досконалості («ідеальна держава Платона»), яка фактично є філософським прообразом соціальної держави. Аристотель звертав увагу на соціальні аспекти життя, виходячи з необхідності забезпечення гідного рівня життя громадян справедливої держави. До головних проблем соціального характеру, за Аристотелем, відносяться освіта, медицина, виховання. Саме у державі як суспільній інституції Аристотель вбачав умову та джерело закону і соціальної гармонії.

В епоху Середньовіччя соціальні ідеї формулювалися в руслі релігійних течій, зокрема християнських. Цей етап в історії соціально-філософських учень пов'язаний з творчістю «батьків церкви» (Іоанн Златоуст, святий Павло, Григорій Ниський, Августин Блаженний та ін.).

В епоху Відродження соціально-політичними проблемами переймався Н. Макіавеллі. Суспільство, за його поданням, процвітатиме лише тоді, коли між його соціальними станами буде досягнуто згоди. Особлива роль у досягненні соціальної злагоди, за Макіавеллі, належить правителям, які здатні залагодити розбіжності між станами на основі знання соціальної природи та потреб людей.

Складний характер епохи Відродження вплинув на формування соціального вектору філософської думки утопістів (Т. Мор, Т. Кампанелла), які переймалися проблемою побудови та функціонування суспільства на засадах рівності, справедливості.

Т. Мор аналізував окремі напрями СП держави, зокрема вирішення проблем зайнятості та безробіття, медичного обслуговування, освіти, забезпечення старості. За Т. Мором, саме держава є суб'єктом здійснення СП, а реалізація нею соціальних функцій здійснюється шляхом опіки громадян в усіх сферах життєдіяльності. Вчення Т. Мора вважають підґрунтям появи в майбутньому патерналістської моделі СП [20].

Чималий внесок у розвиток соціальної утопії зробив Т. Кампанелла, який представив програму суспільного соціального перетворення, що передбачала обов'язкову всезагальну працю, розвиток освіти й науки, трудове виховання, майнову рівність [21, с. 66].

Отже, соціально-політичні вчення епохи Відродження заклали ідеї пріоритету держави в порушенні соціальних питань та розв'язанні соціальних проблем. Фактично в рамках цього теоретичного вчення можна говорити про позиціонування держави як суб'єкта СП. Водночас про визнання людини як не менш важливого суб'єкта СП не йшлося, що обмежувало можливості соціальних зрушень у суспільстві.

Значний внесок у розвиток ідей соціальних змін, розуміння можливостей соціального благополуччя зробили мислителі епохи Просвітництва (Нового часу). Зокрема, Томас Гоббс як творець теорії суспільного договору піднімає питання про благодійну діяльність держави

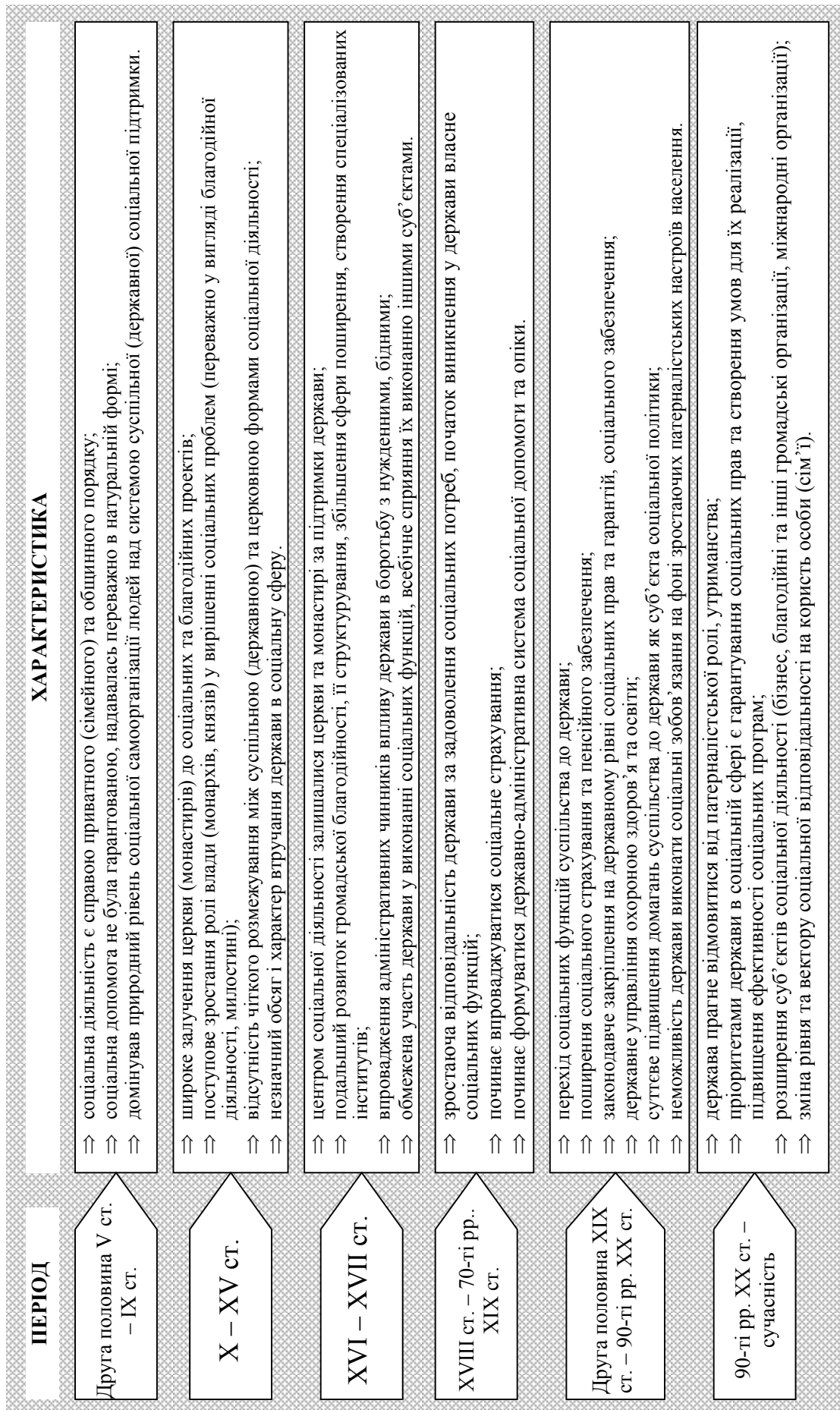

Рис. 1. Умовна періодизація етапів генезису СП

Таблиця 1

Генезис соціально-політичних ідей як передумова становлення та розвитку СП

Представники	Основні соціально-політичні та соціальні вчення	Значимість в теорії СП
Античність (IX – VIII ст. до н. е. – IV – V ст. н. е.)		
Сократ	Сформулював концепцію договірних відносин між державою та її членами (громадянами) для задоволення потреб людей через прийняття справедливих за своєю природою законів.	Розуміння та утвердження соціальних проблем суспільства. Гіперболізація ролі держави як ідеального інституту їх розв'язання.
Платон	Провідними суспільними цінностями проголошує справедливість і рівність. Висуває власний зразок державної досконалості («ідеальна держава Платона»), що фактично є філософським прообразом соціальної держави.	
Аристотель	Головними соціальними проблемами визнавав освіту, медицину, виховання. Основну умову та джерело закону і соціальної гармонії вбачав у державі.	
Середньовіччя (V – XIV ст.)		
І. Златоуст, Г. Ниський, А. Блаженний	Соціальна діяльність розглядалася в руслі релігійного вчення та християнських заповідей про допомогу бідним та нужденним.	Залучення церкви до реалізації соціальних функцій.
Відродження (XIV – XVII)		
Н. Макіавеллі	Фактором суспільного розвитку розглядається соціальна згода між соціальними станами. Особлива роль у досягненні соціальної згоди відводиться правителям, які здатні залагодити розбіжності між станами на основі знання соціальної природи та потреб людей.	Максимізація значимості та відповідальності правителів щодо реалізації соціальних функцій.
Т. Мор, Т. Кампанелла	Зосередження на таких напрямках СП, як, зокрема, вирішення проблем зайнятості та безробіття, медичного обслуговування, освіти, забезпечення старості. Розгляд держави як суб'єкта СП. Реалізація державою соціальних функцій здійснюється шляхом опіки громадян в усіх сферах.	Утвердження пріоритету держави щодо розв'язання соціальних проблем.
Просвітництво / Новий час (XVIII ст. – середина XIX ст.)		
Т. Гоббс	Піднімає питання благої діяльності держави як необхідної умови справедливого управління. Доводить неможливість забезпечення належного соціального захисту нужденних верств населення на основі приватної благоїності, обстоює ідеї справедливого оподаткування.	Формалізація соціальних прав людей. Утвердження держави як суб'єкта СП.
Ж.-Ж. Руссо	Обстоював ідеї так званої держави загального добробуту і суспільного договору, невід'ємними складовими яких є закріплення та виконання соціальних прав людей.	
XIX – XX ст.		
Дж.С. Мілль	Обстоював ідеали загального людського блага. Підтримував реформи в інтересах широких верств населення, захищав пригноблені маси.	Передумови для формування активного вектору СП.
Г. Спенсер, У. Самнер, Ф. Гіддінгс	Визнавали природним існування соціальної нерівності та бідності. Чинником подолання бідності є індивідуальний розвиток і вдосконалення. Покладення відповідальності за власний добробут перш за все на особу.	
Е. Реклю	Підтримував ідею про можливість подолання бідності через введення рівного розподілу виробленого продукту між усіма членами суспільства.	Передумови для формування пасивного вектору СП.

Джерело: розробка автора

як необхідну умову справедливого державного управління, доводить неможливість забезпечення належного соціального захисту нужденних верств населення на основі приватної благоїності, обстоює ідеї справедливого оподаткування [21, с. 66].

Ж.-Ж. Руссо обстоював ідеї так званої держави загального добробуту і суспільного договору, невід'ємною складовою яких є закріплення та виконання соціальних прав людей. Тобто велика заслуга Ж.-Ж. Руссо встановлення соціально-політичної думки полягає у відстоюванні ним демократичних прав і свобод.

Разом з бурхливим розвитком політичної науки за Нового часу суттєво розширилась

площина наукових пошуків, у якій мислителі намагались зрозуміти місце і роль держави у її ставленні до людини та суспільства. Окрім Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, вагомий доробок в розвиток соціальних ідей становлять роботи таких мислителів епохи Просвітництва, як Г. Гроцій, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Й. Фіхте, Дж. Локк, І. Бентам. В результаті у 1789 р. з'являється Декларація прав і свобод людини, яка нормативно окреслює коло соціальних прав людини і громадянина.

Загальною рисою майже всіх теорій XVII – XVIII ст. є розуміння держави як універсальної інституції, яка створена людською спільнотою та повинна забезпечувати можливості

матеріального й духовного розвитку своїх громадян [20].

Розвиток теорії соціології в XIX – XX ст. також не оминув проблем СП. Дж.С. Міллс виступав як прогресивний для свого часу діяч, який обстоював ідеали загального людського блага. Він підтримував реформи в інтересах широких верств населення, захищав пригноблені маси.

Показово, що значна увага в соціологічній думці XIX – XX ст. приділялась проблемі бідності, що відіграло значну роль у формуванні сучасної СП. У баченні феномена бідності як важливої соціальної проблеми прийнято виділяти два протилежні напрями, а саме соціал-дарвінізм та егалітаризм [21, с. 103]. Соціал-дарвінізм як концепція бідності заснована на принципах боротьби за існування, природного відбору. Представники цього напрямку, а саме Г. Спенсер, У. Самнер, Ф. Гіддінгс, визнавали природним існування соціальної нерівності. Г. Спенсер вважав, що в ідеальному суспільстві фактором бідності є слабка пристосованість до суспільного життя, а чинник її подолання лежить в площині індивідуального вдосконалення. Тобто визнання бідності як природного соціального явища в рамках цієї концепції заклало фундамент формування так званого активного вектору СП.

Протилежний напрям соціологічної думки, пов'язаний з аналізом бідності, розглядав бідність як соціальне зло. Е. Реклю говорив про можливість подолання бідності через введення рівного розподілу виробленого продукту між усіма членами суспільства, що відповідає більшою мірою так званому пасивному вектору СП.

Загальноновизнано, що теоретична розробка проблем СП на межі XIX – XX ст. пов'язана з діяльністю організації «Союз соціальної політики» в Ейзенах (Німеччина). Дослідження акцентували увагу на необхідності державної СП, спрямованої на поліпшення умов життя людей та запобігання революційним потрясінням [3, с. 23]. Загалом філософські та соціально-політичні ідеї, які сприяли становленню та розвитку теорії СП, змінювалися протягом всієї історії розвитку людства.

Зародившись в історії соціально-політичної думки та філософії, соціальна проблематика паралельно структурувалася у сферу інтересів економічних досліджень (рис. 2).

Відомий представник меркантилізму А. Монкретьєн, вважав, що королівська влада у своїх діях має керуватися інтересами підлеглих, засуджував розкіш, яка спричиняє «фатальне розорення» держави.

Відомий французький економіст Ф. Кене значну увагу приділяв такому соціально значимому процесу, як розподіл сукупного суспільного продукту, що, на думку вченого, визначає можливість задоволення життєвих потреб основних суспільних класів.

Засновник англійської школи класичної економіки В. Петті детально охарактеризував

механізм визначення заробітної плати, який би забезпечив працівникам дохід та життя на рівні задоволення мінімальних потреб; доводив необхідність соціального захисту нужденних верств населення. На підставі розрахунків витрат В. Петті довів економічну доцільність державних капіталовкладень у будівництво лікарень, притулків, санітарних споруд.

А. Сміт розглядав такі важливі соціальні питання, як взаємовідносини роботодавців і працівників, проблема зарплати та її оподаткування. А. Сміт негативно ставився до зубожіння працюючого населення, бідності та соціальної несправедливості. Регулювання соціально-економічних відносин, згідно з теорією А. Сміта, має здійснюватися через механізм вільного ринку шляхом благодійних пожертвувань, які вносяться людьми на добровільних засадах.

У розвідках видатного економіста-класика Д. Рікардо особлива роль належить такій важливій соціально-економічній категорії, як заробітна плата. За Д. Рікардо, природну ціну праці необхідно прив'язувати до суми життєвих благ, які мають не лише забезпечувати існування робітників та їхніх сімей, але й певним чином сприяти їхньому розвитку. Велику увагу вчений приділяв проблемам доцільності встановлення прожиткового мінімуму як прототипу сучасного базового соціального стандарту.

Соціально-економічні вчення К. Маркса будувалися передусім з позицій теорії класів. Поліпшення добробуту, перш за все найманих працівників, К. Маркс вбачав у знищенні економічної системи капіталізму на основі соціальної революції. Попри політизацію та радикалізм теоретичних положень марксистської доктрини, все ж таки вони відіграли значну роль в розгортанні економічної та політичної боротьби найманих працівників за відстоювання своїх інтересів, підвищенні добробуту широких верств населення.

А. Маршал як представник неокласичного напрямку економічної думки сформував основні соціальні права (на мінімальну соціально-економічну забезпеченість і захищеність; життя згідно з прийнятими суспільними стандартами; користування усіма соціальними благами). Крім того, вчений обґрунтував спрощений перелік базових життєвих благ, які склали основу гарантованої мінімальної зарплати.

Відомий економіст А. Пігу в рамках неокласичного вектору розробив концепцію економіки добробуту, в рамках якої соціальний добробут розглядався як сума добробуту окремих індивідів, розвинув принцип «найбільшого блага для найбільшої кількості людей». Вчений дотримувався постулату, згідно з яким найвищого рівня добробуту можна досягти через рівномірний розподіл доходів на основі активної фінансової політики.

Значний вплив на розвиток соціальної проблематики здійснила кейнсіанська школа. У вченні Дж. Кейнса проблема соціального

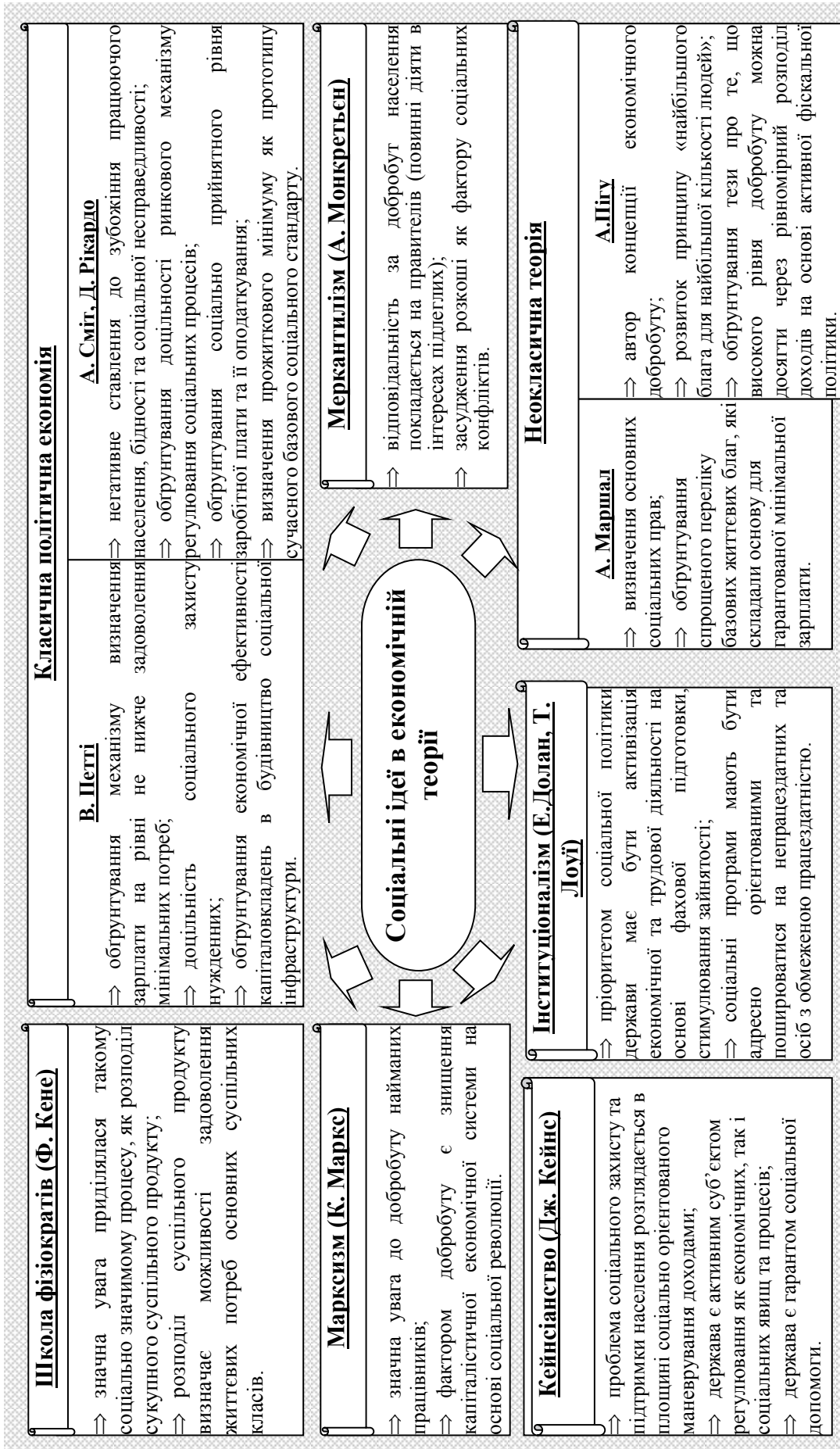

Рис. 2. Соціальні ідеї в економічній теорії

захисту та підтримки населення перебуває в площині соціально орієнтованого маневрування доходами. За Дж. Кейнсом, держава є активним суб'єктом регулювання як економічних, так і соціальних явищ та процесів. Її втручання у соціальну сферу є необхідним з огляду на наявність безробіття, бідності. Саме держава є гарантом соціальної допомоги, пенсійного забезпечення. Соціальна діяльність держави, відповідно до кейнсіанської концепції, передбачає значні бюджетні видатки. Фактично кейнсіанське бачення соціальної проблематики заклало фундамент формування концепції «держави загального добробуту», яка передбачала розвинути систему соціального забезпечення, концентрацію соціальної відповідальності та діяльності у держави.

На думку інституціоналістів (Е. Долан, Т. Лоуї, Т. Веблен), пріоритетом СП держави має бути активізація економічної та трудової діяльності на основі фахової підготовки, стимулювання зайнятості. Водночас соціальні програми мають бути адресно орієнтованими, поширюватися на непрацевдатних та осіб з обмеженою працевдатністю. Соціальні вчення інституціоналістів ознаменували появу концепції «соціального ринкового господарства», що передбачала здійснення активної СП з метою коригування результатів економічної конкуренції на основі принципу субсидарності та адресної соціальної допомоги.

Висновки. Соціальні проблеми вирішувалися в усіх історичних формах організації суспільного життя. Витоками становлення СП є добродійність, благодійність, які притаманні людству з доісторичних часів. Генезис СП пройшов у своєму розвитку шлях від неорганізованої соціальної діяльності до налагоджених соціальних систем за участю держави та інших суб'єктів СП. На підставі проведеного дослідження запропоновано періодизацію генезису СП, яка відображає трансформацію форм та пріоритетів соціальної діяльності через призму цивілізаційно-історичного та економічного поступу суспільства.

Філософські та соціально-політичні ідеї, які сприяли становленню та розвитку СП, змінювалися протягом всієї історії розвитку людства. Серед них найбільш значимими є вчення Сократа, Платона, Аристотеля (період античності); І. Златоуста, А. Блаженного (доба Середньовіччя); Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли (період Відродження); Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо (доба Просвітництва); Дж.С. Мілля, Г. Спенсера, Е. Реклю (XIX – XX ст.). Соціальні ідеї досліджувалися паралельно в економічній теорії. Найбільш значимий вклад у розвиток соціальних ідей в рамках економічних досліджень здійснили А. Монкретєн, Ф. Кене, В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршал, А. Пігу, Дж. Кейнс, Т. Веблен та інші вчені. Таким чином, становленню сучасної полісуб'єктної СП передували

тривалий історичний період розвитку соціальних ідей у філософських, соціально-політичних та економічних вченнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Основи соціальної політики: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 370 с.
2. Голубева Л. История развития системы социальной политики в обществе. Социально-экономические явления и процессы. 2014. Т. 9. № 11. С. 39–46.
3. Деріга В. Соціальна і гуманітарна політики: навч. посібник. Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2012. 152 с.
4. Руженський М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці: дис. ... докт. екон наук. Київ, 2016. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF.
5. Сімкіна О. Основні засади та історичні етапи становлення й розвитку соціального забезпечення (на прикладах країн Європи та України). Теорія та практика державного управління. 2010. Вип. 4. С. 357–364.
6. Денисенко Т. Становлення та розвиток системи соціального захисту населення в Україні. Ефективність державного управління. 2012. Вип. 33. С. 96–103.
7. Стопчак А. Історичні аспекти виникнення та еволюції соціального захисту населення в Україні. Вісник ХНУ. 2010. Т. 1. № 1. С. 60–65.
8. Євдокимова І. Держава як суб'єкт соціальної політики: еволюція ідеї та сучасна дискусія. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. 2014. Вип. 20. С. 196–200.
9. Мальований М. Історія розвитку соціального захисту у світі. Інноваційна економіка. 2011. № 22. С. 253–258.
10. Більцан А. Розвиток соціального захисту населення: історична довідка. Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. 2013. № 2. С. 9–14.
11. Фурман А., Підгурська М. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.
12. Шерман О. Соціальна політика та імідж політичного лідера. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2013. № 3–4. С. 6–12.
13. Калашников С. Очерки теории социального государства. Москва: Экономика, 2006. 362 с.
14. Волгин Н., Гриценко Н., Шарков Ф. Социальное государство: учебник. Москва, 2003. 274 с.
15. Сидорина Т. На пути к мировой социальной политике. Журнал исследований социальной политики. 2005. Т. 3. № 1. С. 29–38.
16. Социальная структура и социальные процессы: словарь-справочник / под ред. В. Осипова. Москва: Наука, 1990. 346 с.
17. Іванова О. Соціальна політика: теоретичні аспекти. Київ: Академія, 2003. 246 с.
18. Смирнов С., Сидорина Т. Социальная политика: учеб. пособие. Москва: издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. 431 с.
19. Колот А. Мифы социальной политики, или с чего следует начинать формирование новой модели. Зеркало недели. 2010. № 2 (781).
20. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
21. Сидорина Т. Два века социальной политики. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2005. 442 с.